

С. В. БОБРОВНИК,
доктор юридичних наук

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

Досліджено існуючі наукові підходи до формування методологічного інструментарію дослідження правових категорій.

Визначена роль наукових підходів дослідження. Обґрунтовано необхідність застосування загальних та спеціальних методів пізнання.

З'ясовано особливості діалектичного, антропологічного, герменевтичного та синергетичного підходів аналізу правових категорій.

Ключові слова: методологія, методологічний інструментарій, наукове дослідження, наукові категорії.

Бобровник С. В. Методологический инструментарий правовых явлений

Исследованы существующие научные подходы к формированию методологического инструментария исследования правовых категорий.

Определено значение научных подходов исследования. Обоснована необходимость применения общих и специальных методов познания.

Выявлены особенности диалектического, антропологического, герменевтического и синергетического подходов анализа правовых категорий.

Ключевые слова: методология, методологический инструментарий, научное исследование, научные категории.

Bobrovnik S. V. Methodological toolkit of legal phenomena.

Existing scientific approaches to the development of methodological toolkit for the study of legal categories have been investigated.

The significance of scientific research approaches is determined. The necessity of applying general and special methods of cognition is substantiated.

The features of dialectical, anthropological, hermeneutic and synergetic approaches of analysis of legal categories are clarified.

Keywords: methodology, methodological tools, scientific research, scientific categories.

У науковій літературі виокремлюють три основні підходи до формування методологічного інструментарію дослідження. Перший підхід охоплює ідеї, що відображають метод дослідження як взаємопов'язану єдність його теоретико-понятійного апарату¹. Другий підхід охоплює ідеї, що відображають метод дослідження не лише як взаємопов'язану єдність його теоретико-понятійного апарату, а й як сукупність загальних та спеціальних методів пізнання². Третій – включає ідеї, що відображають метод дослідження як сукупність загальних, спеціальних і одиничних прийомів та способів, засобів наукового пізнання. При цьому теоретико-понятійний апарат має важливу роль для дослідження, є засадою його методів, але не може бути самостійним методом дослідження³. По суті, третій підхід поєднує перші два і, на нашу думку, є найбільш ефективним для правильного розв'язання наукової проблеми⁴. Звідси випливає, що фундаментальні категорії нашого дослідження будуть сформовані за допомогою відповідних методів їх пізнання у соціумі. Самі ж визначення ка-

тегорій сприятимуть встановленню методів їх дослідження. Пояснюється це тим, що поняття і категорії розкривають сутнісну сторону соціальних явищ, а їх використання в процесі наукового пізнання реалізує теоретичну функцію дослідження за допомогою відповідних методів. Встановлення самих методів дослідження найбільш ефективно здійснювати на засадах визначених базових категорій дослідження⁵.

Встановивши найбільш загальні категорії дослідження, перейдемо до вивчення відповідних методів розв'язання поставленої наукової проблеми. Тут дослідникові потрібно пам'ятати, що комплекс застосовуваних методів дослідження має бути достатньо сталим та переконливим, щоб використання додаткових прийомів та способів не могло вплинути на основні результати наукового пошуку⁶. Водночас процес формування методів дослідження правових категорій ускладнюється їх зв'язком з індивідуальними, суб'єктивними відносинами і мотиваціями, а також з відносинами міжособистісними, колективними, оскільки кожен індивід адаптується до тих умов, які складаються в певний момент у суспільстві. При цьому не можна забувати, що правові категорії належать до симетричних суперечностей та відображають єдність протилежностей у соціумі⁷.

Ураховуючи сказане, можна стверджувати, що названим категоріям, окрім загальнонаукових методів пізнання (аналіз та синтез, індукція та дедукція тощо), притаманний комплекс спеціальних методів дослідження. Додатково слід зазначити, що правові категорії діалектично взаємопов'язані одна з одною і мають рівний вплив на процеси суспільного життя. Вони взаємодіють у формі боротьби, протидії та взаємного доповнення і спрямовані на досягнення певних цілей суб'єктів – це врівноважує їх співіснування. Саме принцип рівного співіснування цих категорій забезпечує симетричність їх взаємодії, що притаманна демократичним режимам у державно-організованому суспільстві. Порушення принципу рівності таких суперечностей може призвести до надмірної асиметрії їх існування у суспільстві, характерного для недемократичних політичних режимів.

Історично склалось, що основними способами пізнання правових категорій як соціальних явищ є певна сукупність методологічних підходів та методів дослідження. Перед тим як перейти до їх висвітлення, слід пояснити, як співвідносяться метод та методологічний підхід у процесі наукового пошуку.

Як слушно зазначає О. Ф. Скакун, значна кількість дисертаційних робіт не розмежує метод і методологічний підхід: у них в одній частині тексту йдеться про системний метод, а в іншій – про системний підхід, функціональний метод і функціональний підхід, порівняльно-правовий метод і порівняльно-правовий підхід, герменевтичний метод і герменевтичний підхід тощо. Пов'язано це з тим, що етимологія категорії «підхід» означає сукупність прийомів та ставлення до чогось. У свою чергу категорія «спосіб» визначається також через термін прийом, а категорії «метод» і «прийом» – через термін «спосіб». У результаті отримуємо замкнуте коло щодо розмежування цих фундаментальних категорій наукового пізнання. Водночас методологія наукового пізнання, зокрема юриспруденції, визначає категорії «метод» і «підхід» за допомогою несинонімічних термінів⁸.

Щодо інтерпретації методологічного підходу, то, наприклад, у колективній монографії за редакцією Ю. С. Шемшученка ця категорія характеризується як вихідна засада, ідея, що визначає стратегію розвитку дослідження⁹. Інші науковці у сфері юриспруденції визначають методологічний підхід як сукупність ідей, що характеризують основний напрям наукового дослідження¹⁰ як сукупність знань не про об'єкт дослідження, а про процес вивчення об'єкта або способи його пізнання¹¹.

У свою чергу під методом наукового пізнання розуміється система способів та засобів (інструментів) досягнення визначеної мети дослідження¹².

Отже, можна стверджувати, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це тільки сукупність способів та засобів пізнання об'єкта дослідження. Таку позицію також підтримує О. Ф. Скаун¹³.

Проте слід критично ставитись до позиції деяких науковців¹⁴ щодо висновку про неможливість оформлення методологічного підходу у певну теорію, як це притаманно методу дослідження. За словами В. С. Нерсесянца, будь-яка теорія є системним та структурним відображенням конкретного методу пізнання. Вбачається, що кожна теорія має та виконує функцію методу, яка реалізується за допомогою сукупності категорій, способів та засобів наукового пізнання досліджуваного об'єкта¹⁵. Підтримуючи зазначену позицію В. С. Нерсесянца, автор вважає, що сформована та застосована у наукових пошуках конкретна концепція пізнання соціальних явищ відображає відповідний методологічний підхід до дослідження, який охоплює не тільки методи вивчення об'єкта, а й категоріальний апарат останнього.

Розглянемо основні методологічні підходи (концепції) пізнання соціальних явищ та методів дослідження на прикладі категорій «компромісу» і «конфлікту».

Насамперед зосередимо увагу на марксизмі¹⁶ та класичному позитивізмі¹⁷ з їх діалектичним методом пізнання «конфлікту» і «компромісу». Об'єднуючи ми засадами марксистської і класично-позитивістської концепцій компромісу і конфлікту, що формуються у соціумі, є принципи діалектичного пізнання¹⁸, які характеризуються такими тезами:

- реальність складається з того, що доступне почуттям людини;
- явища та процеси виникають у навколишньому середовищі та взаємопов'язані між собою;
- знання мають свої межі та характер, які полягають у пізнанні якісних змін явищ та процесів;
- внутрішні протиріччя притаманні будь-якому явищу та процесу;
- наука надає перевагу фактам, а не цінностям, що пов'язане із боротьбою протиріч (діалектичною дихотомією).

На сьогодні найбільш універсальним методологічним підходом пізнання соціальних явищ є антропологія із своїм комунікативним методом дослідження. Пов'язано це з тим, що в основу антрополого-методологічного підходу покладено сутність, природу та діяльність людини. При цьому людина визнається соціальною істотою, яка характеризується тими ознаками, що вона отримала у результаті життєдіяльності у певному суспільстві, тобто у межах комунікації з іншими суб'єктами¹⁹. Отже, пізнання конкретних особливостей людини та

її суспільних комунікацій є першочерговими питаннями антрополого-методологічного підходу²⁰. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що універсальність антропологічної концепції щодо феноменології, герменевтики та синергетики полягає у безпосередньому зв'язку цих концепцій із сутністю та діяльністю людини.

Герменевтика за допомогою своєї методології дає можливість досліднику пізнати форму та спосіб буття суспільства. Тобто пізнання соціальних явищ у герменевтиці відбувається за допомогою інтерпретації та конкретизації соціальних комунікацій²¹. Основними способами такої інтерпретації є схоластика та відображення волі суб'єкта за допомогою мови (соціального тексту). За словами А. Кауфмана, пізнання соціального явища відбувається за допомогою мови, шляхом участі особи в конкретній соціальній ситуації та її поступової конкретизації²². Втім, герменевтика не є лінгвістикою, вона вивчає не мову, а розмову (дискурс) та інші вияви соціального тексту як різновиду людського досвіду. З одного боку, такий досвід охоплює неявні знання (уміння, навички, настанови), а з іншого – є інтерсуб'єктивним, який потребує постійної комунікації, тому що особистий досвід завжди відкритий щодо досвіду іншого, характеризується готовністю почути іншого і змінити себе. Пізнання досвіду здійснюється за допомогою герменевтичного кола, сутність якого полягає у наявності «передпередрозуміння», тому що чистого та повністю правильного розуміння бути не може, будь-яке розуміння потребує передрозуміння, а останнє – «передпередрозуміння»²³.

Синергетика спрямована на пізнання самоорганізації системних зв'язків, зокрема соціальних, і самовивчення результатів взаємовідносин елементів таких систем, зокрема соціальних відносин²⁴. Одним із її основних висновків є те, що навколишній світ, у тому числі соціальний, перебуває у стані формування, що зумовлює його постійне функціонування²⁵. За словами Н. Лумана, суспільство є самоспостережною системою. При цьому не одне самоспостереження не може повністю пізнати суспільні процеси (функціонування системи), тому існує необхідність постійної комунікації між суб'єктами (елементами системи)²⁶.

Виходить, що синергетика, як і феноменологія та герменевтика, орієнтована на вивчення соціальних комунікацій, центром яких є пізнання природи та сутності людини і створених нею соціальних інститутів. Цінність у застосуванні антрополого-комунікативного підходу до дослідження компромісу і конфлікту полягає в тому, що він враховує вищевикладені основні концептуальні ідеї герменевтики, феноменології та синергетики.

Науковий результат аналізу методологічних підходів пізнання компромісу і конфлікту полягає у такому.

1. Дослідження компромісу і конфлікту, окрім загальнонаукових методів пізнання, потребує застосування комплексу спеціальних методів, які формуються за допомогою відповідних методологічних підходів (концепцій).

2. Компроміс і конфлікт є симетричними суперечностями, побудованими на принципі рівності. Це зумовлено конфліктною природою взаємодії суб'єктів і наявністю компромісу, який є підґрунтям заборон та обмежень їх поведінки. Звідси конфліктна природа суспільства долається за допомогою компромісу,

який спрямовує поведінку суб'єктів на забезпечення соціальної стабільності та порядку.

3. В інтерпретації марксизму та класичного позитивізму компроміс і конфлікт функціонують як асиметричні сфери буття суб'єктів, а у межах функціоналізму – як одне з цих явищ. На практиці підтримання принципу рівності між категоріями «конфлікт» і «компроміс» потребує наявності таких соціальних складових, як: середній клас; плідна взаємодія центру та «периферії»; суспільний порядок та стабільність, які досягаються за допомогою компромісу або шляхом використання позитивних аспектів конфлікту і стримування його негативних проявів.

4. Процес легітимізації нерівності й встановлення легальних та визнаних суспільством засобів її стримування є підґрунтям подолання конфліктів. У демократичних режимах нерівність легалізується, встановлюються легальні та визнані суспільством засоби її стримування. У свою чергу у недемократичних режимах нерівність легально закріплюється або визнається неможливою.

5. Конфлікт притаманний усім видам політичного режиму, що зумовлено конфліктною природою суспільства. При цьому в демократичних режимах домінує компроміс як засіб подолання конфлікту, а у недемократичних – насильницький консенсус.

6. Варто розглядати компроміс і конфлікт за допомогою новітніх, популярних концепцій, зокрема антропології, феноменології, герменевтики та синергетики. Серед зазначених концепцій найбільш універсальним методологічним підходом пізнання соціальних явищ, зокрема компромісу і конфлікту, є антропологія із своїм комунікативним методом дослідження. Зазначене зумовлюється такими положеннями інших концепцій:

– у герменевтиці: людський досвід є продуктом інтерсуб'єктивної діяльності, суб'єкти якої за допомогою інтерпретації різноманітних соціальних текстів взаємодіють між собою;

– у феноменології: буття (екзистенція) людини спрямоване на формування соціуму, створення та становлення соціальних інститутів шляхом постійної комунікації з іншими суб'єктами;

– у синергетиці: суспільство є самоспостережною системою завдяки механізму постійної комунікації між суб'єктами.

1. *Кохановский В. П.* Философия и методология науки: учеб. для высш. учеб. заведений. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. С. 436–452. 2. *Проблемы методологии* социального познания: межвуз. сб. / ЛГУ им. А. А. Жданова, Ин-т повышения квалификации преподавателей общ. наук; под ред. В. А. Штоффа. Ленинград: ЛГУ, 1985. С. 56–75. 3. *Ципеліус Р.* Юридична методологія: підручник; пер., адапт., прикл. з права України і список термінів Р. Корнута. Київ: Реферат, 2004. С. 3, 33–39, 70–74. 4. *Сырых В. М.* Теория государства и права: учеб. для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристинформ, 2007. С. 663–664. 5. *Степин В. С.* Теоретическое знание. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. С. 663–664. 6. *Абрамов В. І.* Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. С. 184–185; *Ловцов Б. И.* О концепции комплексного подхода // Философские исследования. 2000. № 4. С. 163–167. 7. *Аверьянов А. Н.* Системное познание мира: методологические проблемы Москва: Политиздат, 1985. С. 148. 8. *Скакун О. Ф.* Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении: открытая лекция. Киев; Симферополь: Логос. 30 с. (Сер.

«Академія сравнительного правознавства»; вып. 5) С. 4–5. **9.** *Порівняльні правознавство* у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 9. **10.** *Козлов В. А.* Проблемы предмета и методологии общей теории права. Ленинград: ЛГУ, 1989. С. 88. **11.** *Тарасов Н. Н.* Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. 2001. № 1. С. 46–49. **12.** *Скакун О. Ф.* Названа праця. С. 7; *Василенко В. В.* Интеллектуальная биография П. А. Сорокина: опыт нового исследования формирования «интегральной» методологии социально-исторического познания: дис. ... докт. ист. наук : 07.00.02. Ставрополь, 2006. С. 23; *Жимиров В. Н.* Юридический функционализм: теоретико-методологический анализ: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2005. С. 30, 31. **13.** *Скакун О. Ф.* Названа праця. С. 10, 12. **14.** *Тарасов Н. Н.* Названа праця. С. 39–46, 48–49. **15.** *Проблемы общей теории права и государства* : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2008. С. 10–11. **16.** *Краснов Б. И.* Конфликты в обществе // Социально-политический журнал. 1992. № 6/7. С. 18–20. **17.** *Конт О.* Дух позитивной философии. Санкт-Петербург: Вестник знания, 1910. С. 119–120. **18.** *Писаревский А. Е.* Юридическая герменевтика: социально-философская методология интерпретации и толкования правовых норм: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Краснодар, 2004. С. 38–39. **19.** *Честнов И. Л.* Принципы диалога в современной теории права (проблемы правопонимания): дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». Санкт-Петербург, 2002. С. 162. **20.** *Geertz C.* The Interpretation of Cultures. – New York: Basic books, 1973. P. 52–54. **21.** *Gurwih G.* The Social Frameworks of Knowledge. Oxford: Basil Blackwell, 1971. P. 5–9. **22.** *Kaufmann A.* Wozu Rechtsphilosophie heute? Frankfurt am Main: Athenäum, 1971. S.28. **23.** *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: основы философской герменевтики; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. Москва: Прогресс, 1988. С. 317. **24.** *Шишкин В. В.* Синергетический подход в теории права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. С. 7–8. **25.** *Князева Е. Н.* Одиссея научного разума: синергетическое видение научного прогресса: монография. Москва: ИФ РАН, 1995. С. 15, 83. **26.** *Luhmann N.* Ausdifferenzierung des Rechts. Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981. S. 11

Bobrovnik S. V. Methodological toolkit of legal phenomena

In the scientific literature, there are three approaches to the formation of methodological research tools. The first approach covers ideas reflecting the research method as the interconnected unity of its theoretical and conceptual apparatus. The second approach covers ideas reflecting the method of research not only as an interconnected unity of its theoretical and conceptual apparatus, but also as a set of general and special methods of cognition. The third - includes ideas reflecting the research method as a collection of general, special and individual methods and methods, means of scientific knowledge. In this case, the theoretical-conceptual apparatus plays an important role for research, it is the basis of its methods, but it cannot be an independent method of research. In essence, the third approach combines the first two and, in our opinion, is most effective for the correct solution of a scientific problem. It follows from this that the fundamental categories of our study will be formed using appropriate methods of their knowledge in society. The very definition of categories will help to establish methods for their research. It is explained by the fact that concepts and categories reveal the essential aspect of social phenomena, and their use in the process of scientific knowledge implements the theoretical function of research with the help of appropriate methods. The establishment of the most research methods most effectively carried out on the basis of certain basic categories of research.

By establishing the most common categories of research, let's proceed to the study of the appropriate methods for solving the scientific problem. Here the researcher should remember

that the complex of applied research methods should be sufficiently stable and convincing that the use of additional techniques and methods could not affect the basic results of scientific research. At the same time, the process of forming the methods of studying legal categories is complicated by their relationship with individual, subjective relations and motivations, as well as with relations between interpersonal, collective, since each individual adapts to those conditions that are formed at a certain point in society. At the same time, one should not forget that legal categories belong to symmetrical contradictions and reflect the unity of opposites in society.

Taking into account the above, it can be argued that the mentioned categories, in addition to the general scientific methods of knowledge (analysis and synthesis, induction and deduction, etc.), are characterized by a set of special research methods. In addition, it should be noted that the legal categories are dialectically interconnected and have equal impact on the processes of social life. They interact in the form of struggle, opposition and complementarity and aim at achieving certain goals of the subjects – it counteracts their coexistence. It is the principle of equal coexistence of these categories that ensures the symmetry of their interaction, which is inherent in democratic regimes in a state-organized society. Violation of the principle of equality of such contradictions can lead to excessive asymmetry of their existence in a society typical of undemocratic political regimes.

Key words: *methodology, methodological tools, scientific research, scientific categories.*

УДК 340.1

Т. І. ТАРАХОНИЧ,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті охарактеризовано підходи до розуміння таких важливих категорій юридичної науки, як правове регулювання. Узагальнено існуючі наукові підходи та виокремлено критерії класифікації чинників, які впливають на ефективність правового регулювання та дієвість його механізму. Також виокремлено та охарактеризовано напрями удосконалення правового регулювання.

Ключові слова: *правове регулювання, механізм правового регулювання, правова реформа, чинники у правовому регулюванні, напрями впливу на процес правового регулювання, правове прогнозування, правовий моніторинг.*

Тарахонич Т. И. Правовое регулирование в условиях социальных изменений: факторы влияния и направления усовершенствования

В статье дана характеристика подходов к пониманию таких значимых категорий юридической науки, как правовое регулирование. Обобщены существующие научные подходы и выделены критерии классификации факторов, влияющих на эффективность правового регулирования. А также выделены и охарактеризованы направления усовершенствования правового регулирования.

Ключевые слова: *правовое регулирование, механизм правового регулирования, правовая реформа, факторы в правовом регулировании, направления влияния на процесс правового регулирования, правовое прогнозирование, правовой мониторинг.*